

Kolektif Hafızanın Yeniden Üretimi: Ankara Havası Belgesel Filmini Bourdieücü Yaklaşımla Yeniden Okumak*

*Reproduction of Collective Memory: A Bourdieulist Re-reading of the Documentary Film: Ankara Ambiance***

Murat ÖZDEMİR

İstanbul Ticaret Üniversitesi, İletişim Bilimi ve İnternet Enstitüsü, Medya ve İletişim Çalışmaları, İstanbul, Türkiye
Istanbul Commerce University, Communication Science and Internet Institute, Media and Communication Studies, Istanbul, Türkiye
ORCID ID 0000-0002-5421-8828
muratozdemir358@hotmail.com

DOI: 10.5505/jas.2023.48569

Öz

Bir tür hatırlama biçimi olan kolektif hafıza, geçmiş ve gelecek arasında köprü kurarak toplumun veya grupların ortak kimliğe sahip olmasını mümkün kılan hatırlama biçimidir. Toplumsal hafıza ya da kültürel hafıza olarak da bilinen bu hafıza biçimi, sosyal bir bağıntı işlevi görür ve faillerin kültürel, sosyal, ekonomik ve simgesel sermayelerinin inşasıyla varlığını devam ettirir. Pierre Bourdieu'nün pratik teorisi de kolektif hafızanın sürekliliğinin yapı-eylem ilişkisi bağlamında tartışılmasına olanak tanımaktadır. Kolektif hafızanın kurucu öğeleri arasında yer alan mekânın, iktidarın üretimini ve toplumsal dönüşümlerini temsil eden bir öğe olduğu düşünüldüğünde Bourdieu'nün alan, sermaye ve habitus kavramları mekânın iktidar ile olan ilişkisinin tartışılmasını mümkün kılmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın amacı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisini temsil eden Ankara kenti örneğinde kolektif hafızanın inşasını Pierre Bourdieu'nün alan, habitus ve sermaye kavramsallaştırmasıyla ilişkilendirerek hafızanın yeniden üretiminde toplumsal faillerin etkili olduğunu ortaya koymaktır. Çalışmanın amacı doğrultusunda, dijital bir platform olan Blu TV'de yayımlanan "Ankara Havası" isimli belgesel filmi, örneklem olarak belirlenmiştir. Belgesel filminin "Önemli Olan Kalbe Koyup Sevmek" adıyla yayımlanan ilk bölümü, içerik çözümlemesi tekniğiyle çözümlenmiş ve betimsel analiz yöntemiyle kategorize edilerek analiz edilmiştir. Pierre Bourdieu'nün pratik teorisi çerçevesinde belgeselde iki tematik kategoriye ve yedi alt kategoriye ulaşılmış, Ankara kenti bağlamında kolektif hafızanın inşasında faillerin etkisi "kurucu liderin temsilieri, ulus devlet anlayışının yansımaları" başlıkları üzerinden tartışılmıştır. Çalışmanın sonucunda kolektif hafızanın mekân formunda idari, politik ve ideolojik bakış açılarıyla yeniden üretildiği, mekânın kolektif hafıza biçiminde yeniden üretiminde kurucu liderin ortak bir değer olduğu düşüncesinin etkili olduğu; bireylerin, buldukları toplumsal alanla ve sahip oldukları sermaye çeşitleriyle yakından ilişkili oldukları değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Kolektif hafıza, Bourdieu, Sermaye, Mekân, Ankara

* Bu makale, İstanbul Ticaret Üniversitesi İletişim Bilimi ve İnternet Enstitüsü 2. Lisansüstü Araştırmalar Kongresi'nde (20 Ocak 2023) sözlü bildiri olarak sunulan "Kolektif Hafıza ve Sermaye İlişkisi: Ankara Havası Belgeselini Bourdieücü Yaklaşımla Yeniden Okumak" adlı çalışmanın genişletilmiş hâlidir.

** *This article is an extended version of the study titled "The Relationship between Collective Memory and Capital: A Bourdieulist Re-reading of the Documentary Film: 'Ankara Ambiance'", which was presented as an oral presentation at the 2nd Postgraduate Research Congress of Istanbul Commerce University Communication Science and Internet Institute (20 January 2023).*

Abstract

Collective memory is a way of remembering that makes it possible for society or groups to have a common identity by bridging the past and the future. Pierre Bourdieu's practical theory also allows discussion of the continuity of collective memory in the context of the structure-action relationship. In this context, the aim of the study is to reveal that social agents are effective in the reproduction of memory. This is done by associating the construction of collective memory with Pierre Bourdieu's conceptualization of space, habitus and capital in the sample of the city of Ankara, which represents the founding ideology of the Republic of Turkey. In line with the purpose of the study, the documentary film named "Ankara Ambiance", which was broadcast on Blu TV, a digital platform, was chosen as a sample. The "What Matters to Heart and Love" episode, which was broadcast as the first episode of the documentary, was analyzed using the content analysis method. As a result of the study, it has been evaluated that collective memory is reproduced in the form of space with administrative, political and ideological perspectives. The idea is that the founding leader is a common value which is effective in the reproduction of space in the form of collective memory and is closely related to the social space of individuals and the types of capital they have.

Keywords: Collective memory, Bourdieu, Capital, Place, Ankara

Giriş

Toplumsal dönüşümler, yönetsel açıdan ideolojik ve simgesel özellikleri barındıran ve iktidar kurucuları ile yurttaşların etkileşimde buldukları bir süreci ifade etmektedir. Teokratik bir devlet anlayışına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve devamında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile yeni bir toplumsal dönüşüm süreci başlamış, bu süreç beraberinde devrim niteliği taşıyan bazı değişimleri de beraberinde getirmiştir. Devletin yönetim alanında olduğu gibi yurttaşların yaşam standartlarını ve kültürel pratiklerini de dönüştüren bu süreçte, yönetsel aygıtlar kendi kurucu değerlerinin toplumsal failer tarafından benimsenmesi için politik ve ideolojik özelliklere sahip ortak bir hafıza inşa etmişlerdir. Kolektif hafıza olarak da bilinen bu yeniden üretim süreci, çeşitli iletişim araçlarıyla toplumun bütün katmanlarına etki etmeye başlasa da geçmişten günümüze paradigmatik kopuş ve süreklilikler de meydana gelmiştir.

Cumhuriyet'in ilanyla birlikte geçmişten günümüze siyasal, kültürel, ekonomik, sosyal ve simgesel temsil ve pratiklerin inşasında yönetsel olduğu kadar toplumsal eylemler de etkili olmuştur. Kurucu temsillerin, pratiklerin benimsenmesi ve kolektif hafıza biçiminde geçmişten günümüze aktarılması, yapı ve eylemsel aktörlerin ortak bir dizi çabasıyla somutlaşmıştır. Toplumsal failerinin asli iktidar temsillerini ve pratiklerini benimseyerek yeniden üretmesi, toplumsal inşa sürecinde merkezi bir role sahip olduklarını göstermektedir. Gazete, televizyon ve radyo gibi kitle iletişim araçları aracılığıyla üretilen ve yapıla-

şan iktidar temsilleri, toplumsal failerinin meşrulaştırılması ile kamusal düzende varlığını devam ettirmektedir. Bourdieu'nün, pratik teorisi çerçevesinde kavramsallaştırdığı habitus, sermaye ve alan kavramları da failerinin ideolojik tutum ve davranışlarının kolektif hafızayı yeniden üretmesine etkisi konusunda araştırmacılara çeşitli açılımlar sunmaktadır. Bu sebeple, çalışmanın ana teorik perspektifi Bourdieu'nün pratik kuramıdır. Bourdieu (2015a), iktidarın meşruiyetinin simgesel yollarla gerçekleştiğini ifade etmekte ve bu anlamda hafızanın da simgesel iktidarın inşasında etkili olduğunu tartışmaktadır. Toplumsal hafıza, zihin yapılarıyla inşa edilen yapılar ve toplumsal ya da siyasal düzende hiçbir şey verili değildir (Bourdieu, 1991a). Bu bağlamda kolektif hafıza olarak şekillenen ve günümüze zihinsel biçimde yeniden üretilerek gelen iktidar temsilleri, failerinin eylemleri sonucunda günümüzde dijital televizyon yayıncılığı alanında çeşitli programlarda karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada kolektif hafızanın bir aracı olarak mekânsal pratiklerin somutlaştığı bir toplumsal mekân olan Ankara kenti örneğinde, kolektif hafızanın yeniden üretiminde, toplumsal yapı ve araçlar kadar toplumsal failerinin de etkili oldukları, Bourdieu'nün pratik teorisi çerçevesinde tartışılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, yönetsel aygıtların topluma sunduğu pratik ve temsiller kadar failerinin de bu durumu benimsemesi ya da reddetmesi önem kazanmaktadır. Bourdieu'nün (1991b, s. 158) ifadesiyle iktidarların "kendi gerçekliğini kavradığı zihinsel kategoriler ve bu gerçekliğin somut bir hâle dönüşme" ihtiyacının toplumsal failer tarafından meşrulaştırılması, mutlakaştırılması ya da reddedilmesi durumu dijital

platformlarda yer alan içeriklerde de yer almaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, kolektif hafızanın inşasını Pierre Bourdieu'nün pratik kavramsallaştırmasıyla ilişkilendirerek kolektif hafızanın toplumsal olarak nasıl dolayımlandırıldığını ve yeniden üretildiğini ortaya koymaktır.

Çalışma kapsamında iki araştırma sorusu belirlenmiştir: “Kolektif hafızanın aracı olan mekânın yeniden üretiminde toplumsal faillerin sahip oldukları sermaye etkili midir? Kolektif hafızanın meşrulaştırılmasında faillerin kendi gerçekliğini oluşturma çabası mı yatmaktadır?” Çalışmanın amacı doğrultusunda dijital bir platform olan Blu TV’de yayımlanan “Ankara Havası” isimli belgesel filmi, örneklem olarak belirlenmiştir. Belgeselin “Önemli Olan Kalbe Koyup Sevmek” adıyla yayımlanan ilk bölümü, içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiş ve betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Pierre Bourdieu'nün pratik teorisi çerçevesinde belgeselde 2 tematik başlık ve 7 alt kategoriye ulaşılmış, kolektif hafızanın inşasında sermaye ve habitusun etkisi “kurucu liderin temsilleri, ulus devlet anlayışının yansımaları” başlıkları üzerinden tartışılmıştır.

Kolektif Hafıza ve Bir “Hafıza Mekânı” Olarak Ankara

Kolektif hafıza, toplumsal bir süreç olarak insanların ortak deneyimlerini içerisinde barındıran ve bu ortak deneyimlerin geçmişten geleceğe aktarılmasında köprü görevi gören bir toplumsal özelliği ifade etmektedir. Bireysel ve toplumsal tecrübelerin ortak bir kaynağı olarak da görülebilen kolektif hafıza, insanların zihinlerinde yer almakta ve insanların eylemleriyle ya da pratikleriyle somutluk kazanarak sürekli hâle gelmektedir. Bu süreklilik durumu, insanların bireysel hafızasıyla sınırlı olmayıp insanın toplumla etkileşimi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda “Kolektif hafıza, geçmişte sadece onu besleyen grubun bilincinde hâlâ canlı olanı ya da canlı kalabilecek olanı sakladığı için, hiçbir şekilde yapay olmayan bir devamlılığa sahip, devamlı bir düşünce akımıdır” (Halbwachs, 2018, s. 98). Toplumun her bir üyesi, ait olduğu toplumun belirlediği normların ya da kuralların izinde hareket ederek sosyalleşme sürecine dâhil olur ve toplumsal etkenlerin varlığıyla kimliğini oluşturarak toplumsal hafızayı bir hatırlama biçimi olarak üretir. Hatırlamanın öznesi olarak nitelendirilebilecek toplum üyeleri, geçmişe dair bilgi ve tecrübelerini paylaşarak hem geçmiş hem geleceği yeniden inşa eder. Dolayısıyla geçmişin inşası, günümüzün koşulları bağlamında yeni-

den yapılandırılmaktadır (Halbwachs, 2018). Assmann (2015), Halbwachs'ın bu düşüncesini destekleyerek kolektif hafızanın geçmişte olduğu gibi kalmadığını ve yeni olanın aslında geçmişin yeniden kurulmasıyla inşa edildiğinin altını çizer. Öyle ki kolektif hafıza, geçmiş ve geleceğin iki yönlü bir biçimde kurulması ve gelişmesini ifade eder. Bu iki yönlü inşa süreci bireyin ait olduğu toplumsal grup ya da topluluğun çerçeveleriyle gerçekleşir.

Kolektif hafıza, zaman ve mekânın sürekliliği ile mevcudiyet kazanır. Toplumda gerçekleşen herhangi bir şey, belirli bir yerde ve zamanda gerçekleşmektedir. Gerçekleşen, ortaya çıkan olayların hatırlanması sonucunda anı hâline gelmesi, olayların belirli bir zamanda ve mekânda hatırlanmasıyla mümkün olmaktadır. Zaman ve mekân, toplumsal grup ya da insanların geçmişi hatırlamasını sağlamakla kalmaz aynı zamanda anımsanan tarihsel olayların ya da simgelerin hafızada korunmasını ve gündemde tutulmasını da sağlar. Hafızada kodlanan olaylar, toplumsal grup ya da bireyler tarafından hatırlandığında mekân da hafızanın kurucu bir değeri olarak yeniden üretilirler. Nora (2006, s. 17-19), hafızanın mekânlarla zihinlerde yer aldığını belirtir ve hafızayı mekâna dayalı imge, nesne ve hatıraların varlığını sürdürdüğü zihinsel bir ortam olarak görür. Mekânlar, tarihi olayların nakşedildiği ve toplumun üyelerinin bir arada konumlanabilecekleri dayanak noktalarıdır. Dolayısıyla toplum üyeleri, ortak bir hafızayı inşa edebilmek ve bu hafızanın sürekliliğini sağlayabilmek için ortak bir mekâna ihtiyaç duyarlar. Hatırlama eylemi, ortak bir mekânda sürekli tekrarlanarak güncelleştirilir ve bu mekânlar figürlerle cisimleştirilir. Zira “Hatırlama figürleri belli bir mekânda cisimleştirilmek ve belli bir zamanda güncelleştirilmek isterler. Yani coğrafi ya da tarihi anlamda olmasa da her zaman somut bir mekâna ve zamana dayanırlar” (Assmann, 2015, s. 42). Mekânın hafızanın bir aracı olması, hafızada yer alan anıların unutulması ya da süreklilik duygusunun kesintiye uğramasını da engellemektedir. Mekân, hafızayı canlı tutarak toplumsal grubun içerisinde olan bireylerin ait oldukları ortak hafızadan kopuşuna imkân vermez. Halbwachs (2018, s. 161) bu durumu, “Bir grubun üyelerinin, dağıldıklarında ve yeni bir ortama girdiklerinde, ayrıldıkları evi ve odaları onlara anlatan hiçbir şey bulamazlarsa, mekân üzerinden bir arada kalabilmelerinin sebebinin o ev ve odaları düşünmeleri olduğu” şeklinde açıklamaktadır. Halbwachs (2018) burada, kendi mekânından ayrılan bir grup üyesinin, başka bir mekânda konumlanması durumunda, o üyenin ait

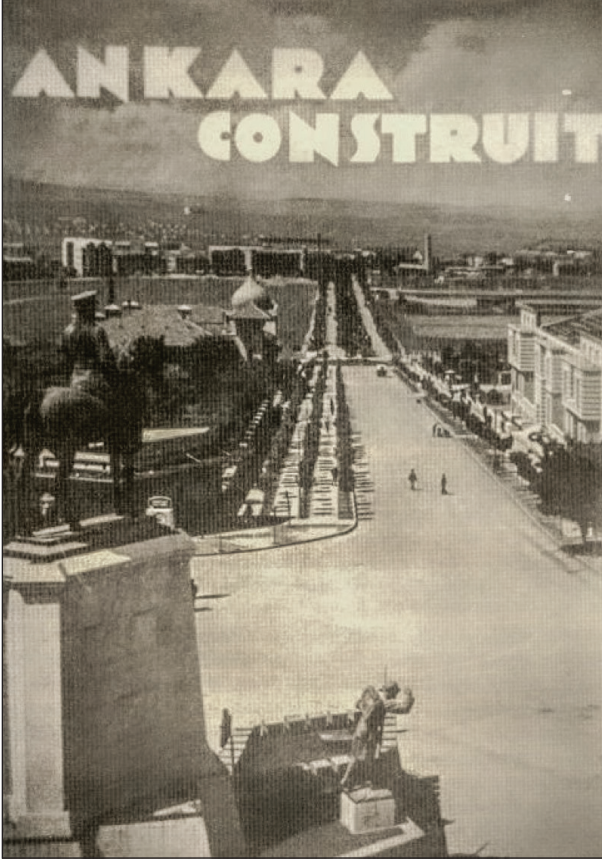
olduğu grupla paylaştığı mekânın, bir aradalığı sağlayan bir araç olduğunu düşünmektedir. Öyle ki birey, kendi değerlerini ve hafızasını ait olduğu mekân aracılığıyla okumakta ve mekânı paylaştığı toplumsal grup üyeleriyle “biz” olgusunu üretmektedir.

Kolektif hafıza, belirli bir mekânı paylaşan ve o mekânı sembolik olarak zihinsel anlamda yeniden üreten bireylerin “biz” ya da “ulus” düşüncesi etrafında toplanmalarını sağlamaktadır. Sosyal bir inşa ürünü olan kolektif hafıza, iktidarlar tarafından ulusal birliğin sağlanması ve yeniden oluşturulmuş kendi değer, norm, düşünce yapısı, vb. pratiklerin toplum tarafından benimsenmesi için başvuru bir hatırlama aracıdır (Halbwachs, 2018). Toplumsal açıdan gerçekleşen her bir olay ya da devrim, o topluma ait değerlerin de yeniden şekillenmesi demektir. Bu nedenle ortaya çıkan değişim sürecinde ortak bir hafızayı inşa etmek, ulusal birliğin sağlanmasında oldukça etkili olabilmektedir. Ulus ya da biz olma duygusu, toplumun üyelerinin sahip olduğu toplumsal düşünce kalıplarını birleştirerek ortak bir ulusal belleğin oluşmasını sağladığı gibi bireyin ait olduğu toplumun bir ferdi olduğu düşüncesini de pekiştirmektedir. Bu süreç, devletlerin ya da iktidar mekanizmalarının ihtiyaç duydukları zihinsel bir duruma işaret eder (Bourdieu, 1991b). Devletler ya da iktidarlar, bu amaçla ulus ya da biz olma duygusunu sembolik değerler ve düşünceler üzerinden oluştururlar. Bu bağlamda, devletler tarafından yeni şeyler icat edilmektedir. Bu pratikler icat edilmiş geleneklerdir ve “Gelenekler alenen ya da zımnen kabul görmüş kurallarla yönlendirilen ve ritüel ya da sembolik bir özellik sergileyen, geçmişle doğal bir süreklilik anıştırır şekilde tekrarlara dayanarak belli değer ve davranış normlarını aşlamaya çalışan pratikler kümesidir” (Hobsbawm, 2013, s. 2). Bu pratikler kümesi, ulusal birliğin inşasında adeta taşıyıcı kolonlardır ve kolektif hafızanın taşıyıcı öğeleridir. Pratikler eğitim, törenler, anmalar, kutlamalar, anıtlar, bayraklar biçiminde somutlaştırılmakta ve belirli bir kamusal mekânda icra edilmektedir. Bu pratiklerin, ulusun sembolik inşasının algı kalıplarını ya da çerçevelerini benzeştirerek bir toplumsal habitus (ulusal bellek) oluşturmaya çalıştığı anlaşılmaktadır (Özkan, 2019). Toplumsal habitus olarak nitelendirilen bu süreç, mekânlarla somutlaştırılarak kamusal bir özellik kazanmaktadır. Mekânlar, toplumsal habitusun bir sonucu olarak insanlar tarafından kültürel, sosyal ve siyasal bakımdan oluşturulmakta ve sadece toplumsal pratiklerin aktarıldığı ortamlar değil, aynı zamanda toplumsal pra-

tiklerin sosyal gerçekliğini ifade etmektedirler (Lefebvre, 1993, s. 26). Diğer bir deyişle mekânlar, toplumsal pratiklerin ulus veya biz duygusu etrafında hafızayı oluşturan kamusal nitelikteki işaret noktalarıdır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin başkenti olan Ankara kenti de toplumsal hafızanın inşa edildiği bir kamusal mekân olarak göze çarpmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışıyla beraber modern ülke kurma anlayışıyla yeni bir devlet kuran Mustafa Kemal Atatürk, Ankara’yı yeni devletin ideoloji ve pratiklerinin görünür olmasını mümkün kılan bir kamusal mekân olarak inşa ettirmiştir. Yeni rejim, geçmişi ve yıkımı temsil eden Osmanlı İmparatorluğu’nun temsil ettiği pratiklerin ve var olan toplumsal hafızanın yerine yeni bir hafıza oluşturmaya çalışmıştır. Hilafeti ve saltanatı temsil eden İstanbul’un karşı bir figürü olarak Ankara başkent yapılmış, yeni rejimin değerlerinin inşası burada mekânsal boyutta somutlaştırılmıştır. Modern başkent, İstanbul karşıtlığında imgenmiş ve modernliğin timsali yeni bir kent olarak tasarlanmıştır. Ulus Meydanı, Gençlik Parkı, Bakanlıklar, Yenışehir gibi şehrin önemli noktaları bu bağlamda modernliği temsil eden Ankara’nın kamusal mekânlarıdır. Zihinsel değişim sürecinin yansıtıldığı bir mekân olan Ankara, İstanbul’un karşıtı olarak kendini Cumhuriyet değerleri çerçevesinde yeniden var etmiştir. Bu karşıtlıklar “eski İstanbul-yeni Ankara; geleceğin kenti Ankara – geçmişin kenti İstanbul; sahte İstanbul (nostalji) – gerçek Ankara (devrimin gerçek büyü); tutucu İstanbul – devrimci-çağdaş Ankara, vb. olarak ele alınabilir” (Gür, 2011, s. 11). Bu karşıtlıkların inşasında yeni rejim tarafından çıkarılan gazete ve dergilerin katkısı oldukça fazladır. Modern Türkiye’nin çağdaş yapısını yansıtmaya amacıyla 1934 yılında çıkarılan *La Turquie Kemaliste- Kemalist Türkiye* dergisi, özellikle Ankara’da cereyan eden yenilikçi ve devrimci hareketleri konu edinmektedir. Yeni inşa edilen Ankara’yı her sayısında kapağına taşıyan bu dergi, Ankara’nın yeni rejimin bir sembolü hâline gelmesinde etken bir role sahiptir (Şekil 1).

Ankara, siyasi ya da ideolojik amaçlar doğrultusunda yeniden kurgulansa da yeni rejim öncesinde de birçok devlete ya da kültüre ev sahipliği yapan önemli bir merkezdir. Bir şehir olarak Antik Çağ’da Frig Kralı Midas tarafından kurulduğu düşünülen Ankara’nın Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Latin İmparatorluğu, Selçuklu Devleti, İlhanlılar Devleti, Danişmentliler Devleti, Eretna Beyliği, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti hâkimiyetleri altına girdiği bilinmektedir

Şekil 1. *La Turquie Kemaliste* dergisinde inşa hâlindeki Ankara albümünden bir fotoğraf (no.18, Nisan 1937).
Kaynak: Bozdoğan, 2001, s. 65.

(Erdoğan, 2001, s. 22). Tonga (2019), Ankara'nın tarih boyunca stratejik anlamda pek çok devletin önemli merkezi olduğunu ve bu özelliğiyle zengin siyasi ve kültürel birikime sahip olmasına rağmen kente objektiflikten uzak iki temel bakış açısıyla yaklaşıldığına işaret etmektedir (2019, s. 44). Bu iki yaklaşıma göre Ankara, Cumhuriyet seçkinleri tarafından sadece Cumhuriyet'in yoktan var ettiği bir şehirdir ya da İstanbul'da yer alan hegemonik bir seçkin zümre için gri bir şehirdir. "Bu iki yaklaşımla Ankara tarihsiz bırakılmaktadır" (Aydın ve diğ., 2005, s. 15). Ankara'nın iki farklı yaklaşımla ele alınmasında Türkiye Cumhuriyeti'ne başkentlik yapması ve Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'la kıyaslanması etkili olmaktadır.

Ankara'nın başkent ilan edilmesinden sonra kamusal bir mekân olarak tasarlanması ve bu durumun kolektif hafızanın inşasındaki rolü, geçmişten günümüze çeşitli araç-

lar aracılığıyla aktarılmıştır. Sözlü ya da yazılı araçların yanı sıra günümüzde yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle insanların zihinlerinde yer alan kolektif hafıza, dijital televizyon içerikleriyle de yeniden üretilmeye ve depolanmaya devam etmektedir. Bu anlamda, Ankara'yı konu edinen dizi, film, belgesel gibi pek çok içerik dijital platformda da izleyicilere sunulmaktadır.

Kolektif Hafızanın İnşâ Aracı Olarak Medya

Kolektif hafıza, bireyin ait olduğu toplumun yaşanan olay ya da olguları bireylere hatırlattığı bir mekanizmadır. Bireyler toplumun geçmişten günümüze yaşadığı olaylara tanık olmasa da toplum, kolektif hafıza aracılığıyla yaşananları bireylere hatırlatmaktadır. Toplumun değer, norm ve kurallarının bir göstergesi olarak kolektif hafıza, sözlü, işitsel ve görsel bir form olarak çeşitli araçlar yoluyla, geçmişten günümüze insanların zihinlerinde inşa edilmiştir. Medya da toplumsal hafızanın geçmişten günümüze taşınmasında önemi bir hafıza kutusu olarak karşımıza çıkmaktadır (Başaran İnce, 2010). Toplumsal hafıza, medya aracılığıyla yeniden üretilerek hatırlatıcı işlevini devam ettirmektedir. Bu açıdan medyanın geçmişte yaşanan olumsuz olaylarla, bastırılmış ya da sansüre uğramış toplumsal grup ya da bu grupların değerleriyle yüzleşmesi konusunda araçsal bir nitelik taşıdığını söylemek mümkündür.

Kolektif hafıza, mekânsal ve zamansal özellikleri sayesinde belirli bir form şeklinde somutlaşsa da medya da toplumsal hafızanın inşa edildiği bir kaynaktır. Her türlü depolama ve arşivlemeye uygun teknolojik altyapısıyla kolektif hafıza, medya araçlarıyla görünür kılınmaktadır (Hansen, 2011, s. 60). Medya, geçmişteki tarihsel kurguyu aynı biçimde ya da kendi yapısı içerisinde yeniden kurgulayarak kullanıcılarına sunmaktadır. Bu noktada medya ve toplumsal hafıza ilişkisi önem kazanmaktadır. Medya, toplumsal hafızanın inşasında sahiplik yapısı ya da ekonomi politik koşullar nedeniyle geçmişle yüzleşerek ya da geçmiş olduğu gibi kabul ederek topluma ve bireylere içerikler sunabilmektedir. Dolayısıyla medya, hafızayı geliştirebildiği gibi aynı zamanda onu bozabilmektedir (Van Dijck, 2007, s. 16-21). Medya, geçmişte yaşanan toplumsal ve siyasal olayları dolaylı olarak, okur ya da izler kitlesine bu olayları kendi ideolojik perspektifinden sunarak toplumsal grupları yönlendirmeyi amaçlayabilmektedir. Toplumsal hafıza, medya aracılığıyla dolayımlanmış bir hafızaya dönüşür ve böylece insanların bakış açıları ve düşünceleri üzerinde etkili olabileme potansiyeli taşır.

Toplumsal açıdan geçmişte yaşanan siyasi krizler, sansürler, ötekileştirmeler gibi pek çok olumsuz toplumsal olayların, siyasi ya da ideolojik çıkar amacıyla, medya aracılığıyla istenilen bir biçimde sunulduğu geçmişten beri bilinmektedir. Özellikle televizyon ve sinema, kolektif hafızanın kurucuları olarak dikkati çeken medya araçlarıdır. Tarihsel ve kültürel süreçlerin aktarımında, kurguladığı programlarla kitleleri manipüle edebilecek bir kapasiteye sahip olan televizyon, kurgusal betimlemeleri ile modern yaşamın birçok alanına nüfuz edebilmektedir (Nieger, Megers ve Zandberg, 2011, s. 3). Yeni iletişim teknolojilerinin getirmiş olduğu özellikler sayesinde televizyonun yapısı da değişmiş, “dijital televizyon yayıncılığı” adı verilen bir form ortaya çıkmıştır. Kolektif hafıza, geleneksel televizyonun yanı sıra yakınsama kültürünün bir sonucu olarak (Jenkins, 2007) ortaya çıkan dijital televizyonlar aracılığıyla yeniden inşa edilebilmektedir. Öyle ki hafıza, kullanıcı türevli bir yapıya bürünerek dijital ortamlarda depolanabilmekte ve yıllarca saklanabilmektedir. Bu hafıza, dijital hafızadır ve “bireylerin dijital medyayı hatırlamak üzere kullanması ve içerik üretimiyle aktif bir şekilde hafızanın oluşumuna katılmasına dayanır” (Başlar, 2018, s. 150). Bireyler, toplumsal hafızayı dijital içerikler aracılığıyla istedikleri zamanda ve mekânda tüketebilmekte ya da depolayabilmektedirler. Geleneksel televizyon yayıncılığında, kolektif hafızayı barındıran tüm materyaller, belirli bir zaman diliminde yayın akışında yer alırken dijital platformlarda yer alan içerikler sahip oldukları depolama özellikleriyle kullanıcılarının istedikleri zamanda içerikleri kullanabilmelerini sağlamaktadırlar. Dijital bir özellik kazanan kolektif hafıza, medya ve hafıza ilişkisinde yeni bir dönüm noktası olmuş ve kolektif hafıza yeni bir forma kavuşmuştur. Bu yeni hafıza biçimi, insani özelliğinin yanı sıra teknolojik özelliğe sahiptir (Van Dijck, 2010, s. 402). Dijital televizyon yayıncılığında üretilen içerikler, çeşitli hiper bağlantılarla kopyalanarak paylaşılmakta ve kolektif hafızanın hatırlama işlevi anında gerçekleşmektedir. Böylece hafıza, bağlantılılık aracılığıyla bireysel ya da kolektif olmaksızın çıkıp dijital ortamlardaki bağlantıların akışkanlığıyla inşa olmaya başlamıştır (Hoskins, 2011, s. 272).

Toplumsal alanlarda ve mekânlarda inşa edilen kolektif hafıza, medya aracılığıyla toplumsal failer tarafından yeniden üretilmektedir. Toplumsal eylemlerin ve toplumsal gerçekliğin oluşturulmasında yapısal unsurlarla failerin eylemselliği kolektif hafızanın işleyişinde kolektif bir çabayı ifade eder. Bu anlamda, kolektif hafızanın üretiminin

de sadece yapının ya da toplumsal failerin eylemlerinin ele alınması ikilik doğuracaktır. Bourdieu’nün pratik kuramı, kolektif hafızanın üretimini, yapı eylem karşılığında indirgemeden incelenmesine olanak sağlamaktadır.

Kolektif Hafızanın Yeniden Üretimine Bourdieu Perspektifinden Bakmak

Günümüz sosyoloji çalışmalarında, son dönemlerde en çok adından bahsedilen isimlerinden biri Pierre Bourdieu’dür. Bourdieu, klasik olarak nitelendirilebilecek sosyoloji geleneklerine getirdiği eleştiriler ve bu sosyolojik geleneklerin kavramsal setleriyle kurmuş olduğu pratik kuramıyla, toplumu ilişkiel bir anlayışla incelemiştir. Kuramsal çalışmalarının yanı sıra saha çalışmalarıyla da toplumsal gerçekliği açıklama gayretine girişen ünlü düşünür Bourdieu, birey ve toplum arasındaki ikili ilişkilere odaklanarak yeni kavramsal araçlar üretmiştir. Sosyolojiyi bir ‘ifşa eylemi’ olarak gören Bourdieu, sosyal teoride yer alan makro ve mikro, yapı ve eylem, yapısalılık ve işlevselcilik gibi düalist düşünceleri aşmaya çalışmış ve sosyal olan her şeyin iç içe geçmiş bir yapı olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Toplumsal dünyada failerin yapılar kadar toplumsal gerçekliğin oluşumunda etkili olduğunu vurgulamak, yapıya ya da faille öncelik vermek, kendi söylemiyle “yapısalcı inşâcılık” adını verdiği pratik teorisinin temel hatlarını oluşturur (Bourdieu ve Wacquant, 1989). Bourdieu, pratik teorisini bilimsel araştırma süreciyle somutlaştırmaya ve açıklamaya girişir. Araştırmacı her bir fail, toplumsal özelliklere sahiptir ve araştırma nesnesi ile arasındaki ilişkiyi toplumsal yapıların etkisiyle inceleyebilmektedir. Bourdieu’ye göre (1997), bilimsel araştırma sürecinde araştırmacı her bir fail, düşünümsel bir özelliğe sahip olmalı ve araştırma nesnesi ile ilgili nesnelci ve öznelci bakış açılarını karşılıklı inşa etmelidir. Öznel ve nesnelci momentler, diyaletik bir ilişki içerisinde var olabilir ve böylece bireysel ve kolektif gündelik mücadeleler yorumlanabilir (Bourdieu, 2016). Diğer bir deyişle, toplumsal yaşamın ikiliği öznelci ve nesnelci tutumun benimsenmesiyle gerçekleşebilecektir. Bourdieu bu çabasını “alet çantam” (2021) olarak nitelendirdiği habitus, alan ve sermaye kavramlarıyla açıklamaya çalışmıştır.

Bireyin Toplumsal Mekanizması: Habitus

Toplumsal failer ile toplumsal dünya arasındaki ilişkiyi habitus kavramını yeniden kavramsallaştırarak açıklamaya girişen Bourdieu, habitusu toplumsal koşullar bağlamında failere içkin bir yapı olarak tasarlamıştır.

Habitus, failerin sosyalleşme sürecinin sonucu olarak onların davranışlarını şekillendirebilen ve toplumsal alanları etkilediği gibi onlardan da etkilenebilen bir yapıdır (Bourdieu, 2021). Toplumsal eyleyciler, toplumsal uzamda eylemlerine ilişkin davranışlar seti oluştururken toplumsal uzamın kuralları dâhilinde davranarak kendi habituslarını yeniden şekillendirmektedirler. Dolayısıyla pratikler de habitus tarafından şekillendirildiği gibi nesnel yapıları da yeniden üretmektedirler (Bourdieu ve Wacquant, 2014, s. 122). Toplumsal birer fail olarak insanlar, sürekli olan eğilim setleri vasıtasıyla pratikleri etkinleştirerek deneyimlerin kaynağı olan habitusu yeniden üretmektedirler. Bilişsel mekanizma formu olarak habitus, failerin zihinlerinde taşıdıkları dil, etnisite, vb. özelliklerin işlerlik kazanmasını sağlamaktadır ve toplumsal bağlamların yorumlanmasında faillere kılavuzluk yapan bir mekânizmadır. Habitus, bireysel olmayan bir yapıdır ve toplumsal failerin içine doğdukları bir yapı olarak toplumsal failerin eylemlerini ve pratiklerini icra ederek geçmiş ile gelecek arasında bir köprü vazifesi görür. Habitus, yapılaştırıcı bir mekanizma olarak hem yapılanan hem de yapılandırılan bir özelliğe sahiptir ve bu özellikleri failerin strateji üretmelerine olanak tanır.

Bireydeki toplumsallık olarak da ifade edebileceğimiz habitus, toplumsal failerin sahip olduğu ve geçmişten gelen tarihsel özelliklerinin görünür kılınmasını sağlamaktadır. Bir başka ifadeyle habitus, yapılandırılmış yapılar biçiminde bedenselleşen bir yapıdır ve üretici özelliğiyle yeniden üretici, başkalarına aktarılsa da belirlenmiş toplumsal pratiklerin ürünü olma özelliğine sahiptir (Swartz, 2011, s. 145). Beğeniler, yaşam stilleri, kültürel öğeler bu bağlamda düşünülecek pratiklerdir. Bu pratikler, failerin nesnel ve öznel yanlarının birleşimidir ve bedenselleşmiş bir toplumsallık olarak tanımlanan habitus, toplumsal dünyayı var eden şeydir.

Pascal'ın dediği gibi, dünya beni içeriyor ama ben onu anlıyorum. Şu hâlde toplumsal gerçeklik iki kez var olur: şeylerde ve beyinlerde, alanlarda ve habituslarda, eyleycilerin içinde ve dışında. Ayrıca habitus, ürünü olduğu bir toplumsal dünyayla ilişkiye girdiğinde sudaki balık gibidir: Suyun ağırlığını hissetmez ve etrafındaki dünyayı çok doğal sayar (Bourdieu ve Wacquant, 2014, s. 118).

Metaforda da belirtildiği üzere habitus, failerin nesnel düzenlilik içerisinde hareket edebilmesini sağlar ve failin sahip olduğu toplumsal koşulları içselleştirmesi sonucunda doğal bir yapıya bürünür. Failler her ne kadar

nesnel düzenliliklere sahip olsa da yeni düzenlilikleri üretebilecek kapasite ve gücü de elinde bulundurmaktadır. Bu anlamda habitus, mekanik bir süreçle üretilen bir yapı olmayıp failin gücü çerçevesinde deneyimlerine bağlı olarak da yapılanan ve yapılandırılan bir yapıdır. Diğer taraftan habitus, failerin sınıfsal düzenliliklerini de içerisinde barındırır. Benzer eğilimler ya da yatkınlıklara sahip her bir fail, sahip oldukları sınıfsal özellikleri toplumsal yaşam sürecinde meydana getirir. Benzer özelliklere sahip failerin davranış ya da eğilimleri sürekli olsa da habitus alışkanlıkla aynı değildir. Habitus, geçmiş tecrübelerden oluşur ve failere çeşitli durumların üstesinden gelebilmek için mizaç ve eğilim kazandırır (Tatlıcan ve Çeğin, 2014, s. 317). Failler, toplumsal mücadele alanlarında sahip oldukları sınıfsal özellikleriyle habituslarını yeniden üreterek bir mücadeleye girerler. Bu mücadelede sahip oldukları sermayeler, failerin mücadelesinin yönünü belirleyebilecek öneme sahiptir.

Toplumsal Alanlar

Bourdieu, pratik kuramında işlevsel bir yapı olarak habitusun işlenmesini alan ve sermaye kavramlarıyla somutlaştırmaya çalışmıştır. Toplumsal mücadele alanları olarak kavramsallaştırdığı alanlar, failerin farklılaşmış özelliklerinin açığa çıktığı bir arena olarak iktidar mücadelesi için failere mücadele etme imkânı sunmaktadır. Bu anlamda Bourdieu, alanları üniversite, kültürel ve ideolojik pratikler, sanat gibi birçok alan biçiminde tasarlayarak analiz etmiştir (Hilgers ve Mendez, 2015, s. 5-6). Özerk bir yapıya sahip olan bu mücadele alanları, yüksek düzeyde farklılaşmış sosyal uzamlardır. Makro ve mikro bağlantıların keşiştiği bu alanların kendi kuralları vardır. Failler, alanların özerk mantığıyla pratiklerini icra ederek alanların kurallarını yeniden üretirler. Bu kurallar “Oyuncuların çoğunlukla farkında olmadıkları, izah edemedikleri ama pratiğine hâkim oldukları zımnî düzenliliklerdir” (Bourdieu, 2015b, s. 123). Bourdieu, alanlarda gerçekleşen güç mücadelesini oyun metaforuyla açıklar. Oyunda türlü bahisler vardır ve failer oyunun oynanıp oynanmayacağına (illusio) dair doxa (inanç) geliştirirlerse oyuna katılacaklardır (Bourdieu ve Wacquant, 2014, s. 82). Her alan farklı ön kabullere sahiptir ve bu alanlar farklılaşmış kendine özgü illusioolar yaratmaktadır. Alanda varlığını devam ettirmek isteyen failer, alanların doxalarını yıkmak için çeşitli stratejilere başvurumaktadırlar. Alanda, muhafaza etme, takip etme ve altüst etme biçiminde üç farklı strateji vardır. Koruma stratejisi, alanda var olan baskın grupların kendi konumlarını dışarıdan

alana girmeye çalışan yeni fail ya da gruplara karşı korumasını ifade etmektedir. Alanda var olan yeni fail ya da gruplar, alanın kendi özgül kurallarını değiştirmeye talebinde bulunurlar. İkinci strateji olan takip etme ise alanda yeni konumlanmış olan failerin baskın konumları elde etmek amacıyla gerekli koşul ve fırsatları düzenli takip etmesini ifade etmektedir. Üçüncü boyut ise heterodoks grupların alandaki hâkimiyetini sona erdirerek alanda kendi konumlarını güçlendirmeye çalışanların tutumunu ifade etmektedir (Kaya, 2016, s. 400-401). Bu strateji, alanda radikal değişikliklerin gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Stratejilerin alanda görece işleyişi ve alanda failerin kazanımlar elde etmesi, failerin sahip oldukları potansiyel kaynaklarla yakından ilişkilidir. Kaynaklar, alanda gücü elde etmek isteyen failerin toplumsal kartlarıdır ve Bourdieu bu kaynakları Marx'ın sermaye kavramından yola çıkarak yeniden yorumlamıştır.

Alanda Konumlanmanın Kaynakları: Sermaye Türleri

Bourdieu, pratik teorisinde toplumsal hiyerarşileri ve egemen yapıları yeniden üreten yapıları ve toplumsal mücadeleleri analiz etmiştir. Marksist düşüncenin sermayeyi ekonomik faktörlere indirgeyen kavramsallaştırmasını eleştiren Bourdieu, toplumsal süreç ve yapıların yeniden üretiminde, toplumsal failer tarafından aktif bir biçimde üretilen sosyal ve kültürel becerilerin de en az ekonomik faktörler kadar etkili olduğunu ileri sürer (Bourdieu, 1986). Toplumsal mücadele ve çatışmalar, sadece ekonomik koşullarla değil, kültürel, sosyal ve simgesel koşullarla da açıklanabilmektedir. Nitekim alanlarda farklı sermaye biçimleri vardır ve bu bakımdan hiçbir alan diğerine basitçe indirgenemez.

Sermayeyi sadece ekonomik açıdan biriktirilmiş emek olarak görmeyen Bourdieu, aynı zamanda sermayeyi alanlara özgü çatışma ve güç mücadelelerinde yararlanılan, biriktirilen kaynaklar olarak ele almaktadır. Bourdieu, toplumsal analizinde ekonomik sermaye (para ve mülk), kültürel sermaye (eğitim ve kültürel mallar, hizmetler), sosyal sermaye (tanışıklık ve ilişki ağları) ve simgesel sermaye (iktidarın meşruluğu) olmak üzere sermayeyi dört başlıkta incelemiştir (Swartz, 2011). Pratik teorisinde ekonomik sermaye, ekonomik kaynakların biriktirilmesini ifade etmektedir. Bourdieu'nün, Marx'ın (2011) ekonomik sermaye kavramsallaştırmasından ödünç aldığı bu sermaye türü, gelir ve mülk ilişkisini tanımlayan ve failerin kazançlarını paraya çevirebildik-

leri maddi imkân ve koşulların tümünü kapsamaktadır. Bourdieu'ye (1986) göre, ekonomik sermaye diğer sermayelerden bağımsız değildir. Toplumsal sınıfların analizi, salt ekonomik koşullarla değil, bu sermaye türüne ek olarak sosyal, kültürel ve simgesel boyutların da eklenmesiyle yapılmalıdır. Ekonomik sermayeye yapılan yatırım, aynı zamanda diğer sermaye çeşitlerine de yapılmış yatırımdır. Bu bağlamda toplumsal üretim sürecinde ekonomik sermayeye yapılan yatırım, okul, aile, vb. kurumlar aracılığıyla kültürel ya da siyasal sermayeye dönüşmektedir (Calhoun, 2000, s. 714). Nitekim başka sermayelere yapılan yatırımlar da ekonomik sermayeye dönüştürülebilmektedir. İyi bir eğitime sahip olan bir öğrenci, kültürel sermayesi sayesinde ekonomik kazançlar elde edebilmektedir.

Kültürel sermaye, ekonomik sermaye ile bağlantılı bir kavram olarak Bourdieu tarafından kavramsallaştırılmıştır. Kültürel sermaye, Bourdieu'nün pratik kuramında genel anlamda aile ve eğitim yoluyla elde edilen kazanımları ifade eder. Bourdieu'ye göre kültürel sermaye, aile yoluyla içselleştirilen niteliklerin miras yoluyla elde edildiği ve eğitim ya da diploma yoluyla kazanılıp kurumsallaştırılan bir sermaye türüdür. Geniş bir spektrumu ifade eden bu sermaye türü, büyük bir iktidar kaynağıdır (Swartz, 2011, s. 111). Bourdieu'nün sermaye kavramsallaştırmasında önemli bileşenlerden bir diğeri ise sosyal sermayedir. Bourdieu'ye göre sosyal sermaye "Tanışma ve karşılıklılığa dayanan kalıcı ilişkiler ağlarına bağlı (network yaratma) mevcut ve potansiyel kaynakların tümüdür" (Bourdieu, 1980, s. 2). Bourdieu, bu sermaye türüyle failerin toplumsal alanlardaki eylemlerini bireysel ve kolektif bağlamda incelemiştir. Sosyal sermaye, failerin bağlantı kurarak sembolik sermaye ve ekonomik sermaye elde etmelerine etki edebilmektedir. Bu çerçevede sosyal sermaye "İnsanların kendi yararları için harekete geçmeleri toplumsal bağları ve sosyal sermayeyi (sosyal ilişkiler) oluşturmaktadır" (Alver, 2006, s. 17). Gündelik yaşamda kurulan ilişkiler, bilinçli veya bilinçsiz bir sürecin sonunda faile çeşitli kazanımlar sağlar. Bu bakımdan ilişkilerin toplamı, sosyal yapılar tarafından sembolik bir forma dönüştürülerek meşru hâle getirilir. Böylece kurumsallaşan sosyal yapılar çeşitli pratiklerle yeniden üretilir (Bourdieu, 1986, s. 249-250). Toplumsal ilişkilerin yeniden üretim süreci sonunda oluşturduğu yapılar, failer arasında ortaya çıkan sembolik ayrımların da çıkış noktasıdır.

Simgesel sermaye ekonomik, sosyal, kültürel sermayenin semboller biçiminde ortaya çıkmasıdır. Bu semboller, toplumsal ayrımların işaretleridir. Bu anlamda simgesel sermaye: Ele alınan alanın nesnel yapılarının özümsemesinin, yani ele alınan alanda sermayenin dağılım yapısının ürünü olan algı kategorilerinin ürünü olan, görgü ve ayırma ilkelerine, sınıflandırma istemlerine, sınıflandırıcı kalıplara göre algılandığı andaki şekliyle herhangi bir türünden (ekonomik, kültürel, okula ilişkin ya da sosyal) sermayedir” (Bourdieu, 2015c, s.153).

Simgesel sermaye, alanda, toplumsal faillerin kendi aralarındaki ayrımları ve ayrıştırıcı pratikleri inşa eden ilişkilerin seyrini belirleyen bir sermaye türüdür. Simgesel sermaye, genellikle maddi bir forma dönüşmüş ilişkilerin toplamıdır ve bu özelliğiyle toplumsal hiyerarşinin oluşumunda faillere siyasi ve toplumsal meşrulaştırma yetkisi vermektedir. Simgesel sermaye, toplumsal yaşamda simgesel şiddet biçiminde var olur ve bu şiddetin meşrulaştırılmasında bireylerin rızası söz konusudur. Simgesel temsiller, ikili bir biçimde toplumsal ayrımları üretir ve toplumsal eşitsizlikler süreklilik kazanır (Bourdieu, 2015c). Bu ayrımlar güzel veya çirkin, iyi veya kötü, eril veya dişil, seçkin veya bayağı, yüksek veya düşük şekilde toplumsal yaşamın bütün alanlarına nüfuz etmektedir. Zira bu bağlamda simgesel temsiller, belirli bir düşünce anlayışının ya da grubun çıkarları sonucunda ortaya çıkmakta ve eşitsiz güç ilişkilerini meşrulaştırmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemiyle yazılmıştır. Nitel araştırmalar, toplumsal dünyayı görünür hâle getirmek için bir dizi yorumlayıcı uygulamalarla yapılan bir araştırma türüdür (Creswell, 2016, s. 43). Nitel araştırma, anlama ve yorumlamaya dayalı olarak görüşmelerin ve yeniden üretilen bilginin araştırmacı tarafından yorumlanarak zenginleştirilmesini öngörmektedir. Çalışmanın amacı doğrultusunda yorumsamacı paradigmanın, konuyu bütünlüklü bir şekilde derinlemesine ele alacağı düşünülmüştür (Neuman, 2016, s. 131). Toplumsal yaşamın ve toplumsal pratiklerin bireyler tarafından nasıl oluşturulduklarına dair yapılan çalışmalar, yorumsamacı paradigmada oldukça geniş bir çalışma alanını ifade etmektedir. Bu bağlamda belgeseldeki anlatılar içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiştir. İçerik analizi tekniği, elde edilen verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmayı hedefleyen bir analiz tekniğidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). İçerik analizinde temelde yapılan işlem,

birbirine benzeyen ve ilişkili olan verileri belirli kavramlar, kategoriler çerçevesinde bir araya getirerek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır. İçerik analizinde kitaplar, görüşmeler, gazete haberleri, televizyon programları, tarihi belgeler, reklamlar, sinema filmleri, vb. başka herhangi bir iletişim aracı da araştırma nesnesi olarak kullanılabilir (Seggie ve Bayburt, 2015, s. 254). Çalışmada, belgeseldeki anlatılar kodlanarak anlamlı bölümler oluşturulmaya çalışılmış; çeşitli kategorilere ayrılarak analiz edilmiştir. Belgeseldeki tematik başlıklar ve alt kategoriler, araştırmacı tarafından dört kez izlenerek içerik analizi tekniğiyle kodlanmış ve betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir.

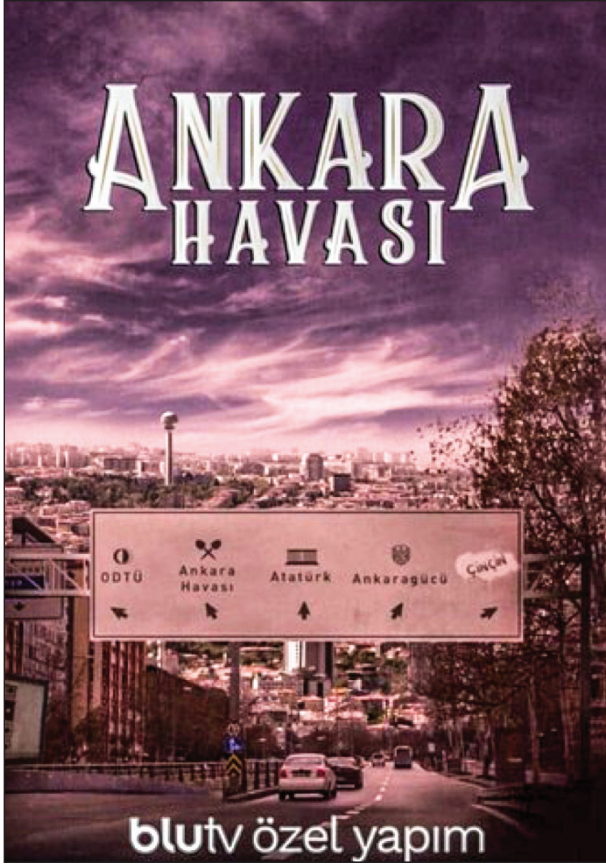
“Ankara Havası” Belgesel Filmini Kolektif Hafıza Çerçevesinde Bourdieücü Perspektifle Yeniden Okumak

Ankara Havası Belgesel Filminin Konusu

Blu TV tarafından 2020 yılında yayımlanan belgesel dizisi (Şekil 2), Türkiye Cumhuriyeti’nin başkenti olan Ankara üzerine hazırlanmış bir yapımdır. Belgesel filmde Ankara’nın kültürel özellikleri ve tüm Türkiye’de bilinen özellikleri şehirde yaşayanların görüşleri bağlamında soru-cevap biçiminde anlatılmıştır. Belgesel film, 4 bölümden oluşmaktadır. Bu çalışmanın da çıkış noktası olan “Önemli Olan Kalbe Koyup Sevmek” bölümü, belgeselin ilk bölümüdür. İkinci bölüm, “Ankaragücü... Hayallerimiz bir gün gerçek olacak!”, üçüncü bölümü “ODTÜ”, dördüncü bölümü “Bizim Çinçin’den başka gidecek yerimiz yok” tur. Blu TV, kendi tanıtım reklamında belgeseli şu şekilde tanıtmıştır (Blu TV, 2023):

Ankara Havası, yıllar içinde toplumda ve insanların algısında yaratılan “Ankara” imajını, Ankara’nın nevi şahsına münhasır alt kültürlerini inceliyor. Ankara; başkent olmasının yanında Atatürk aşığı, büyük taraftar ve her ilin abisi konumunda. Her telden çalmayla meşhur şehri, kendine özgü unsurlarıyla anlatıyor. Ankaragücü’nden ODTÜ’ye, Çinçin’den Ankara oyun havasına...

Çalışmanın evrenini Ankara’yı konu edinen belgesel filmler oluşturmaktadır. Çalışmada örnekleme biçimlerinden amaçlı örneklem kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, sistematik ve rastgele seçilen durum örneklerinin araştırmanın amacı doğrultusunda amaçlı bir şekilde tasnif edilmesidir (Marshall ve Rossman, 2014). Çalışma, bu amaç kapsamında belgeselin ilk bölümü olan

Şekil 2. Ankara Havası belgeseli afişi.

Kaynak: Blu TV, 2023.

“Önemli Olan Kalbe Koyup Sevmek”le sınırlandırılmıştır. Bunun nedeni, diğer bölümlerde yalnızca futbol kulübü taraftarları, üniversite öğrencileri ve belirli bir Ankara mahallesinde yaşayan insanlara söz verilmesidir. Zira ilk bölümde farklı meslek ve konumlara sahip Ankaralıları yer almaktadır ve ilk bölüm bu yönüyle çalışmanın amacına yönelik kapsayıcı bir içeriğe sahiptir. Bu bölümde, Ankara’da farklı sınıfsal özelliklere ve meslek gruplarına mensup Ankaralıların, Ankara özelinde kurucu lider Mustafa Kemal Atatürk hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Belgeselin bu bölümü 24 dakikadan oluşmakta ve diyaloglar biçiminde ilerlemektedir. Belgeselde, Bourdieu’nün sermaye kavramı çerçevesinde habitus ve alan kavramlarıyla ilintilendirilerek kolektif hafızanın inşasında bireylerin kolektif yönünü ifade eden iki tematik başlığa ulaşılmıştır. Bu başlıklar “kurucu liderin temsilleri, ulus devlet anlayışının yansımaları” şeklinde alt başlıklara ayrılarak kategorize edilmiştir.

Araştırmanın Bulguları

Belgesel filmde toplam 11 kişiyle görüşme yapılmış ve hepsine Ankara kenti bağlamında Atatürk’le ilgili düşünceleri sorulmuştur. Belgesel filmde söz verilen kişiler Kunduracı Nurettin, Piyangocu Ali, Emekli Avni Dayı, Taksici Onur, Dövmeci Musa, Taksici Serkan, Alkım ve Erol, Temizlikçi Şerif, Simitçi Halil, Memur Alper ve Öğretmen Hilal’dir. Belgesel filmde söz alan Ankaralıları, Ankara’yı Atatürk’le özdeşleştirerek tasvir etmektedirler. Bu bağlamda, belgesel filme konuk olan Ankaralıların verdikleri cevaplar ayrı ayrı kodlanmıştır. Bu doğrultuda Ankara’nın bireyler tarafından kolektif bir şekilde hatırlanmasına atfedilen iki tematik başlık tespit edilmiştir. Araştırmanın amacı kapsamında belgesel filmde söz verilen Ankaralıların görüşlerinden yola çıkılarak Ankara kentinin kurucu lider Atatürk’ün temsilleri ve Atatürk’ün yeni bir ulus devlet kurma anlayışının sonucu olarak birleştirici bir figür olduğu tespit edilmiştir. Belgesel filmde söz verilen Ankaralıların görüşlerinden yola çıkılarak oluşturulan bu iki tema, yedi alt kategoriye ayrılarak kodlanmıştır (Tablo 1).

Kurucu Lider Temsilleri: Araştırmada tematik olarak ulaşılan ilk başlık, kurucu lider temsilleridir. Belgeselde ekonomik sermaye bakımından farklı konumlarda bulunan meslek gruplarına ait Ankaralıları, kurucu lider Atatürk’ün temsillerini üreten sermaye çeşitlerine sahiptirler. Belgeselin ilk sekanslarında mikrofon uzatılan kişi kunduracı Nurettin’dir. Dükkânının girişinde “Ne Mutlu Türk’üm Diyene” yazısı bulunan kunduracı, 56 yıldır Ankara’da siyasetçi ve bürokratlara hizmet verdiğini ifade etmektedir. Kunduracı Nurettin, toplum tarafından kodlanan ayakkabıcı sınıfına uymayan bazı özelliklere sahiptir. Takım elbise giyen, standart Türkçeyi akıcı bir biçimde kullanan kunduracı Nurettin, dükkânının neredeyse tamamını kurucu lider Atatürk ve onunla ilgili olan afişlerle donatmıştır. Ekonomik sermaye bakımından toplumsal uzamda alt katmanlarda bulunan kunduracı Nurettin, sosyal ve simgesel sermayesini biriktiren ve bu sermayelerini birbirine dönüştürebilen bir faildir. Hizmet verdiği kişiler arasında Eski GATA Komutanı Ömer Şarlak Paşa, Eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya, Millî Birlik Grubu Başkanı Fahri Özdilek gibi döneminin ünlü bürokratları vardır. Ayrıca Kıbrıs Barış Harekâtı’na başta bulunduğu için dönemin Genelkurmay Başkanı ve Başbakan Bülent Ecevit’in teşekkür mektubu yazdığını belirten ünlü kunduracının ifadelerini sosyal ve simgesel sermaye açısından okumak mümkündür. Kunduracının

Tablo 1. Temalar ve Alt Kategorileri

Tema	Kategori	Tanımlama
Kurucu Lider Temsilleri	Milli Peygamber / Liderimiz	Atatürk'ün siyasi liderliğinin yanı sıra manevi bir lider olarak Ankaralılar tarafından benimsenmesi
Ulus Devlet Anlayışının Yansımaları	Ulusal Kurtuluş Mücadelesinin Karargâhı	Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin kuruluş sürecinde Atatürk'ün yanında yer alan önemli isimlerin Ankara doğumlu olmaları
Kurucu Lider Temsilleri	Hediyelik Eşya/Fotoğraf	Ankaralıların Atatürk'ün birleştirici ve kurtarıcı yönünü nesnelere aracılığıyla somutlaştırması
Ulus Devlet Anlayışının Yansımaları	Ücretsiz Dövme	Ankara'yı Cumhuriyet'in bir simgesi olarak gören insanların, Atatürk'ü birleştirici bir figür olarak görmesi
Ulus Devlet Anlayışının Yansımaları	Evrensellik	Atatürk'ün ulus devlet kurma çabasının evrensel düzeyde diğer toplumlara örnek olması
Kurucu Lider Temsilleri	Onun Başkenti	Atatürk'ün Ankara'yla özdeşleştirilmesi ve Atatürk'ün Ankara'yı çok sevdiği vurgusu
Kurucu Lider Temsilleri	Varlık/Yokluk	Ülkenin ve dolayısıyla Ankara'nın varlığının, Atatürk'ün varlığıyla bütünleştirilmesi

belirttiği ünlü bürokratlar, yaşadıkları ve görev aldıkları dönemde toplumsal ve siyasal açıdan Türkiye'de önemli karar verici isimler olmuşlardır. Bu isimler, Atatürkçülük düşüncesi etrafında farklı zamanlarda görev alan isimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyetin kurucusu olarak ve devamındaki görüşleriyle örnek alınması gerektiğinin altı çizilen kurucu lider imgesi, aldıkları kararları "Atatürkçülük" düşüncesi çerçevesinde ifade eden bu bürokratlar üzerinden yeniden hatırlanmaktadır. Bu isimlerin toplumsal uzamdaki konumları sermaye bakımından en üst sıralarda yer almakta ve simgesel anlamda kurucu lider etrafında yapılandıkları görülmektedir. Atatürkçü çizgide mücadeleyle özdeşleşen bu toplumsal failer, kurucu liderden simgesel bir yetki almaktadırlar. Böylece kunduracı Nurettin, geçmişin simgesel bürokratlarını anımsayarak alanda kendi değerlerini meşru kılmaya çalışmaktadır. Toplumsal alanlarda failerin bu çabası, her daim ortak bir davranış ya da düşünce örüntüsü içerisinde simgesel iktidarın bilgi odaklı bir düzen kurma amacıyla ilişkilidir (Bourdieu, 1977, s. 407-408). Diğer taraftan kunduracının bahsettiği bürokratlara hizmet vermesi sosyal ilişki ağlarının örüntü toplamını ifade etmektedir. Aynı toplumsal uzamda farklı mesleklere sahip toplumsal failerin ortak bir düşüncede buluşması, toplumsal uzamda var olma düşüncesiyle ilişkilidir ve failer kurdukları arkadaşlık ya da ilişki ağları ile sermayelerini dönüştürebilmektedirler.

Kurucu lider temsilleri, belgesel filmde söz verilen toplumsal failerin kolektif bir yeniden üretim sürecine katılmalarıyla somutlaşmaktadır. Öyle ki belgeselde söz verilen Taksici Onur, Esnaf Alkım-Erol ve Piyangocu Ali, kurucu lideri fotoğraflar ya da eşyalar yoluyla somutlaştırarak toplumsal alanda yani Ankara'da mücadeleye girişmektedirler. Taksici Onur'un evinde ve arabasında Atatürk'ün fotoğrafının olduğunu belirtmesi, kültürel, simgesel, sosyal ve ekonomik sermaye açısından özgül fayda sağlamaya yönelik bir eylem olarak nitelendirilebilir. Bir toplumsal fail olarak Taksici Onur, aracındaki Atatürk fotoğrafıyla kentte yaşayan ya da başka kentlerden gelip aracına binen diğer toplumsal failere Atatürk'ü hatırlatmakta ve diğer failerle etkileşime girerek Atatürk özelinde kentin toplumsal hafızada yeniden hatırlanmasını sağlamaktadır. Örneğin Taksici Onur'un aracına binen bir toplumsal fail, araçta gördüğü Atatürk fotoğrafı üzerinden kentin simgesel değerini hatırlayabilmektedir. Yolculuk süresince Atatürk fotoğrafı üzerinden kentteki diğer Atatürk temsillerini (heykel, anıt, afiş, vb.) de deneyimleyecek olan bir toplumsal fail, Ankara'nın kolektif hafızada Atatürk'ü simgeleyen bir toplumsal alan olduğunu fark edecektir. Nitekim bu hatırlama ve hatırlatma eyleminin, toplumsal uzamda inşa edilen simgesel temsillerin sadece kurumsallaşmış toplumsal yapılar tarafından değil, kentte yaşayan ya da kente gelen toplumsal failerin eylemleriyle gerçekleştirilebileceği görülmektedir.

Dolayısıyla toplumsal hafızada korunan Ankara imgesi, bireylerin eylemlerinin bir sonucu olarak yeniden inşa edilmektedir.

Belgesel filmde dikkat çeken Ankaralılarından biri de Atatürk'e ait çeşitli hediyelik eşyalar satan Alkım ve Erol'dur. Toplumsal failler olarak Ankara'da ikamet eden Alkım ve Erol, başkent Ankara'da kurucu lideri toplumsal yaşamlarında gerçekleştirdikleri üretim sonucunda somutlaştırmışlardır. Mekânsal açıdan Ankara'da onun simgesel değerini vurguladıkları ürünlerle yeniden üreten Alkım ve Erol, politik ve kültürel yaşamda ilişkileri kurmaktadır. Bu bağlamda Ankara, Bourdieu'nün (1986) de ifade ettiği gibi kültürel üretim alanına sahip bir mekândır. Alkım ve Erol, buldukları alanda gerçekleştirdikleri eylemlerle ekonomik ve sembolik güç elde etmektedirler. Dükkânda satılan ürünler sembolik ürünlerdir ve hem Millî Mücadele yıllarını hem de Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki Atatürk'ü tasvir eden bu sembolik ürünleri satma sürecinde, alanda yer alan diğer faillerle etkileşime girmektedirler. Alkım ve Erol, satış yaptıklarında toplumsal sınıf ve aile yoluyla sahip oldukları kültürel sermayelerini ekonomik ve sembolik sermayeye dönüştürmüşlerdir. Zira bu durum sermayenin çevrilebilir özelliğiyle ilişkili bir duruma işaret etmektedir. Bourdieu, faillerin toplumsal konfigürasyon içerisinde ait oldukları konum itibarıyla kültürel üretim alanında gerçekleşen her bir eylemin esasında ekonomik ve sembolik güç elde etmeye yönelik olduğunun altını çizmektedir. Diğer taraftan kültürel üretim alanı olan Ankara, tarihsel üretimin sonucunda hafızada saklanan bir kenttir. Ankara, Cumhuriyet'in kuruluşu ile Atatürk'le özdeşleşen bir kent olmuş ve toplumsal veya politik mücadelelerde her zaman ön planda yer almıştır. Diğer bir deyişle Ankara'da yer alan toplumsal failler, kentin kurucu lider kimliğini taşıyan habituslara sahip bireyler olarak üretim sürecine dâhil olmakta ve dolayısıyla Ankara, Atatürk'ün simgesel özelliğiyle tarihin bir ürünü olmaktadır.

Kolektif hafızanın zaman ve mekân açısından yeniden üretimi de toplumsal faillerin sermayeleriyle gerçekleşmektedir. Ankara, Türkiye Cumhuriyeti'nin başkentidir ve bu özelliğiyle kurucu ideolojinin mekânsal pratiklerini görünür hâle getiren bir özelliğe sahiptir. Ankara'da ikamet eden bir toplumsal eyleyicinin sosyal, kültürel ve simgesel sermaye açısından zengin bir habitusa sahip olabileceği düşünülebilmektedir. Ankara'nın başkent olması, bir anlamda kurucu lider temelinde devletin ideolojik pratiklerinin kamusal anlamda toplumsal failler

tarafından içselleştirilmesi ve aktarılabilir olması demektir. Mekân açısından Ankara, Cumhuriyet'in simgesidir ve bu toplumsal mekânda toplumsal failler anıt, heykel, müze, kamusal alan, vb. yoluyla etkileşime girerek toplumsal mücadelelere girebilmektedirler. Bu toplumsal mücadele, alana yeni girmek isteyen ve var olan değerleri yıkmak isteyen toplumsal faillerle mücadeleye işaret etmektedir. Diğer bir deyişle, alanda kendi meşruiyetini sağlamak için yer alan failler, koruma stratejilerine sahiptirler (Bourdieu, 2021). Dolayısıyla mekân olarak Ankara'da yaşayan bir toplumsal eyleyici, sahip olduğu sermayeleri mekânla genişletebilmekte ya da biriktirebilmektedir. Belgeselde yer alan Kunduracı Nurettin özelinde düşünüldüğünde, simgesel ve sosyal sermaye bakımından etkileşimde bulunduğu bürokratlar aracılığıyla ilişkileri kurarak Ankara'yı kurucu lider özelinde tekrar hatırlamakta ve kolektif hafızayı mekân bağlamında yeniden üretmektedir. Bu hatırlama biçimi, habitusla da yakından ilişkilidir ve aile ya da çevre yoluyla edinilen toplumsal eğilimler, toplumsal fail olarak mekân aracılığıyla kurucu lider ideolojisini hatırlayan toplumsal failere çeşitli kazanımlar sağlamaktadır. Tanınırlık, şöhret olma ya da maddi üretim araçlarına sahip olma, ilişkiler aracılığıyla belirli bir toplumsal sınıfın ya da ideolojinin paylaşılmasıyla mümkündür ve bu durum sosyal sermayeyi ifade etmektedir. Kunduracı Nurettin, üniversite diplomasına sahip olmasa da sosyal sermayesi yüksek bir toplumsal faildir. Bu bakımdan, bazı durumlarda sosyal sermaye, ekonomik ya da kültürel sermayeden daha kuvvetli olabilmektedir (Bourdieu, 2010, s.52). Toplumsal bir fail olarak Kunduracı Nurettin, Ankara'yı kurucu lider temsilini bağlamında hatırlamakta, geçmişe dair bilgi ya da tecrübelerini paylaşarak geçmiş ve geleceği yeniden inşa etmektedir.

Ulus Devlet Anlayışının Yansımaları: Araştırmada tematik kategori olarak ulaşılan ikinci başlık, ulus devlet anlayışının yansımalarıdır. Simgesel ve sosyal ilişkiler açısından ulus kavramı, toplumsal uzamda iktidar mücadeleleri veren toplumsal faillerin ortak bir bileşeni konumdadır. Ulus kavramı, kurucu idari kadroların bütüncül bir toplumsal yapı inşa etme sürecine katkıda bulunabilecek bir sosyal kavramdır. Dolayısıyla Cumhuriyet'in kuruluşu ile ulus kavramı etrafında konsensüs yaratılması için üretilen söylem ve pratikler, yapılmış bir yapı olarak toplumsal faillerin habituslarını da inşa etmekte ve sermayelerini bu doğrultuda biriktirmelerini sağlamaktadır.

Nitekim belgeselde söz verilen toplumsal failer de ulus kavramını yapılanmış bir yapı olarak üreten ve simgesel açıdan geçmişe dönük referanslara başvuran eyleyicilerdir. Belgesel filmde söz verilen emekli Avni Dayı, Ankara’da ikamet ettiği mahalleden Kurtuluş Savaşı’na katılan ve Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra da Atatürk’ün yanında olan Kılıç Ali, Celal Bayar ve Topal Osman gibi isimlerin yetiştiğini ifade etmektedir. Kurtuluş Savaşı, ortak bir amaç yani yeni bir modern devletin kurulması doğrultusunda, Atatürk önderliğinde toplumun bütün sınıflarının bir araya gelerek mücadele etmesini simgelemektedir. Belgesel filmde söz verilen diğer toplumsal failerden biri de memur Alper’dir. Atatürk’ü ulus devleti kuran lider olarak tanımlayan memur Alper, Atatürk’ün ulus devlet olma düşüncesini ev metaforuyla özetlemiştir. Memur Alper, Atatürk’ün “Vatan, insanın evidir.” düşüncesiyle hareket ettiğini ve Atatürk’ün bu düşüncesinin sadece kendi halkı için değil evrensel çerçevede tüm insanlığa yönelik bir mesaj olduğunu belirtmektedir. Aynı sosyal uzamda farklı habituslarla konumlanan toplumsal failer, Ankara’da ulus düşüncesiyle hareket ederek kurucu lideri hatırlamakta ve Ankara “vatanın merkezi” olmaktadır. Belgesel filmde memur Alper ile aynı yerde bulunan Öğretmen Hilal de Ankara’yı Atatürk’le özdeşleştirerek hatırlayan toplumsal bir eyleyicidir. Ankara’yı Cumhuriyet’in merkezi olarak tanımlayan Öğretmen Hilal, “Burası onun başkenti, geldi hiç gitmedi.” diyerek Ankara’nın Atatürk tarafından başkent yapılmasına ve Anıtkabir’e defnedilmesine gönderme yapmaktadır. Yine Öğretmen Hilal “Biz de onun kızları, onun cumhuriyetinde yetiştirdiği kadınlar olarak burayı seviyoruz.” diyerek sahip oldukları Ankara sevgisinin temelinde Atatürk’e olan sevgilerinin olduğunu belirtmektedir. Öğretmen Hilal, Atatürk’ün Cumhuriyet’i ilan ettikten sonra Medeni Kanunu çıkararak kadınlara toplumsal alanlarda eşit yurttaş hakları sunduğuna işaret ederek kadınların toplumsal alanlarda mücadele edebilmelerini Atatürk’ün siyasi kişiliğine atfetmektedir. Hiyerarşik yapı içerisinde Öğretmen Hilal, sahip olduğu habitusu Cumhuriyet’in kazanımlarına borçludur ve bu kazanımlar toplumsal yaşam içerisinde mücadele edebileceği sermayelere ulaşmasını sağlamaktadır. Ankara’da yaşayan öğretmen Hilal, Cumhuriyet’in kazanımları yani diğer bir deyişle Atatürk’ün eylemleri sonucunda toplumsal yaşamda eğitim-öğretim almış ve toplumsal yaşamda bir meslek sahibi olmuştur. Bu mesleği sayesinde ilk olarak ekonomik sermayeye sahip olan Öğretmen Hilal, kendisiyle benzer sınıfsal özellikler ta-

şıyan diğer toplumsal failerle birlikte Ankara’da sosyal ilişki ağlarını kurabilmiştir. Bu bağlamda failin sahip olduğu ilişki ağlarını dayanışma temelinde düşünmek gerekmektedir. Kurumsallaşmış bir yapı içerisinde bulunan Ankara kenti, benzer habituslara ya da mesleklere sahip failerin davranışlarının oluşmasında etkili olsa da kentte yaşayan toplumsal eyleyicilerin kişisel çabaları sonucunda dayanışmanın bir merkezidir ve hafızalarda bu şekilde korunmaktadır. Öyle ki Öğretmen Hilal’in sahip olduğu habitus, kurumsallaşmış yapılara sahip Ankara’nın sosyal sermayesi ile kişisel çabalarının sonucu olarak biriktirdiği sosyal sermayesinin toplamından oluşmaktadır. Söz gelimi, sosyal sermaye kolektif bir yapı içinde ait olunan kurumsallaşmış yapıların olduğu gibi kişisel çabaların da bir sonucudur (Bourdieu, 1986, s. 249).

Belgesel filmde mikrofon uzatılan isimlerden biri de Dövmeci Musa’dır. Dövmeci Musa, Ankara’da dövme dükkânı olan ve Atatürk’ün dövmesini müşterilerine ücretsiz yapan bir esnaftır. Ankaralıların vücutlarına Atatürk’ün dövmesini yaptırması ve dövmeci Musa’nın bu üretim sürecinde bir aracı olması, habitusun bedensel pratikleriyle ilişkilidir. Habitus, toplumsal tecrübelerin bir toplamı olarak failerin zihinlerindeki sınıf, etnik kimlik, kültür ve dil gibi kalıcı eğilim setlerini içermektedir ve bu eğilim setlerini bedende somutlaştırmaktadır. Ankaralılar, zihinlerinde yer alan Atatürk imgesini dövme ile bedene nakşederek sosyal yaşamlarındaki ilişkilerini düzenlemekte ve tarihsel bir sürecin öznesi olmaktadır. Bu eylemlilik durumu habitusun tarihsel özelliğini yeniden üretir ve habitus bu özelliğiyle “somutlaşmış, bedene dönüşmüş bir toplumsallıktır” (Bourdieu ve Wacquant, 2014, s. 118-119). Ankaralılar, yaptıkları Atatürk dövmeleriyle sahip oldukları habitusu sosyal alanlarda yaymakta ve Ankara’da yaşayan diğer toplumsal failerden ayrılmaktadırlar. Bu farklılıklar, failerin toplumsal dünyayla olan ilişkilerini düzenleyerek onlara sembolik sermaye kazandırmaktadır. Atatürk dövmesinin bedene nakşedilmesi, habitusun sınıfsal özelliğinin toplumsal yaşamdaki etkisinin de düşünülmesini sağlar. Ankara’da yaşayan toplumsal failer, ait oldukları toplumsal sınıfın eğilimlerini tutum, tarz ve davranışları geleceğe aktaran sınıfsal fail konumundadırlar. Ankaralılar, içine doğdukları mekânın değerlerini farkında olarak ya da olmayarak içselleştirerek Atatürk imgesi çerçevesinde sınıfsal özelliklerini devam ettirmekte ve böylece hayat tarzlarını düzenlenmektedirler. Dövme yaptırma eylemiyle “biz” duygusunu pekiştirerek ortak yaşam tarzına sahip olan

Ankaralılar, toplumsal alanlardaki konumlarını güçlendirmeye yönelik eylemler gerçekleştirmektedirler.

Piyangocu Ali, Temizlikçi Şerif, Simitçi Halil, Dövmeci Musa, Memur Alper, Öğretmen Hilal gibi isimler kurucu liderin ulus olma bilinci düşüncesini taşıyan toplumsal faillerdir. Bu toplumsal failer, sınıfsal açıdan farklı özelliklere sahip olsalar da kurucu liderin ulus olma düşüncesi etrafında birleşen ve oyuna katılan toplumsal eyleyicilerdir. Piyangocu Ali'nin, tezgâhında Atatürk fotoğrafının 26 yıldır bulunduğunu belirterek kurucu lideri "Milli Peygamber" olarak ifade etmesi, simitçi Ali'nin "Liderimiz" sözü, memur Alper'in kurucu liderin Cumhuriyeti kurma çabaları için "vatan kurmanın" önemine işaret etmesi gibi eylemler farklı sınıfsal özelliklere sahip bireylerin "biz" yani ulus düşüncesi etrafında birleştiklerine işaret etmektedir. Bu bağlamda ulus kavramı, kurucu liderin pratikleri sonucunda ortaya çıkan ve ilgili alanlarda mücadele eden toplumsal failerin habitusları tarafından içselleştirilen bir kavram hâline gelmiştir.

Yönetim araçları ve liderleri tarafından inşa edilen "biz" duygusu, toplumsal alanlarda konumlanan failerin ortak çıkarı doğrultusunda yeniden üretilmektedir. Cumhuriyetin ulus olma düşüncesinin aile, okul, vb. kurumlar yoluyla toplumsal failere aktarılması ve kurucu kadroların ideolojik düşüncelerinin toplumsal yaşamda hâkimiyetini sosyal bağ kurma, sosyal çevre edinme, maddi seviyenin yükseltilmesi vb. biçiminde failerin eylemleriyle kendini üretmesi hem devlet hem de toplumsal failerin istedik sonuçlara ulaşma arzusuyla açıklanabilmektedir. Zira her bir fail, sahip olduğu potansiyel kaynaklar kümesi olan sermayelerini işler hâle getirmek, genişletmek isteyecektir ve bu çabayla yapılanmış bir yapı olarak "ulus" kavramını eylemleriyle üretmek alanda hâkim olan düşüncüyü geleceğe taşıyacaktır. Diğer taraftan, "biz" olma duygusunu kurucu değerler bağlamında hatırlayan her bir özne, bu durumun her bir toplumsal fail tarafından üretilen bir değer olması gerektiği düşüncesine sahiptir ve bu çerçevede ulus olma düşüncesi normatif bir davranış olarak stratejinin bir parçasıdır. Bu stratejinin arka planında temayüz çabası yatmaktadır ve ulus olma düşüncesi iktisadi olduğu kadar ideolojiktir. Seçkinleşme çabası toplumsal uzamda daha üst bir konumlanmaya yöneliktir ve Bourdieu'nün (1983, s. 338) ifadesiyle "Var olmak ve belirli bir konum elde edebilmekle" ilgilidir.

Belgeselde ulaşılan "kurucu liderin temsilleri" ve "ulus devletin yansımaları" başlıkları bağlamında Ankara'yı

kolektif bir hafızanın üretimi açısından değerlendirdiğimizde, toplumsal bir habitusun yani ulusal belleğin devam ettirilmesinde Ankara'nın kurucu ideolojinin somutlaştırıldığı bir mekân olduğu görülmektedir. Kurulan yeni rejim, zaman zaman çeşitli siyasi tartışmalar da özne olarak bulunsa da rejime meydan okuyan yeni bir hafıza oluşturma çabaları, belgeseldeki toplumsal failerin de ifadelerinden anlaşılacağı üzere karşılıksız kalmaktadır. Toplumsal bir alanı paylaşan Ankaralılar, Ankara'yı toplumsal bir mücadele alanı olarak görmekte ve kenti kurucu lider simgesi olarak görmektedirler. Kurucu ideolojinin tahakküm kurması ve kendi değerlerini meşrulaştırması için ürettiği pratikler, failerin habituslarına nakşedilen zihinsel şablonlardır. Toplumsal uzamda farklı konumlarda olsa da toplumsal failer, hafızalarında kodladıkları Ankara imgesi ile hem toplumsal hem de mekânsal uzamdaki toplumsal konumunu belirlemektedir. Ankara'da kurucu ideolojiyi hatırlatan her bir somut öge, kentte konumlanan her fail kendisini, geçmişini ve sınıfsal özelliklerini hatırlatmaktadır. Bu süreçte toplum ve dolayısıyla toplumu oluşturan her bir fail toplumsal özellikler taşıyan eylemleriyle hem kendisini hem de mekânı dönüştürmektedir. Diğer bir deyişle kolektif hafızanın inşasında sadece toplumsal kurumlar olarak yapılandırılan veya yapılanan toplumsal yapılar değil, aynı zamanda aynı mekânı paylaşan toplumsal failerin kendi gerçekliğini oluşturmak amacıyla ürettiği eylemler de etkilidir.

Sonuç

Bu çalışmada, Ankara kentinin toplumsallığın bir ürünü olarak kolektif hafızada yer almasında kurumsallaşmış yapılar kadar kentte yaşayan toplumsal failerin eylemlerinin de etkili olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Kolektif hafızanın mekânla olan ilişkisi, Ankara kentinin kolektif hafızada nasıl ve hangi unsurlarla beraber saklandığı konusunda çeşitli açılımlar sağlamaktadır ve hafıza sürecinde toplumsal failerin kişisel çabalarının bir ürünü olarak hafızada yeniden üretilen Ankara kenti, araştırmacılara önemli veriler sunmaktadır. İlgili literatür tarandığında Ankara temelinde yapılan ve yürütülen kolektif hafıza çalışmalarının, kolektif hafızanın daha çok toplumsal kurumlar ya da yönetsel aygıtlar tarafından inşa edildiğine vurgu yaptıkları gözlemlenmiştir. Söz gelimi Ankara kenti, disiplinler arası bir bakış açısıyla tarih, sosyoloji, edebiyat gibi pek çok alanda çalışmalara konu edilmiş bir kenttir. Ankara'yı kolektif hafıza bakımından değerlendiren Durna (2022), *Ankara'nın Bellek Mekânları: Seksen*

Yıllık Bir Dönüşümün Sözlü Tarih Denemesi başlıklı çalışmada Ankara'nın Cumhuriyet tarihi boyunca siyasal, ekonomik sebeplerden ötürü dönüştüğüne işaret ederek bu dönüşümün kentte yaşayanlar üzerindeki etkisine odaklanmıştır. Bayraktar (2013) ise, *Tarihe Eş zamanlı Tanıklık: Ulus ve Kızılay Meydanlarının Değişim Süreci* başlıklı çalışmada Ankara'nın mimari olarak tarihsel süreçte dört farklı değişim sürecine tâbi tutulduğunu Ulus ve Kızılay Meydanları üzerinden tartışmıştır. İlgili literatür tarandığında, Ankara'yı kolektif hafıza bağlamında yapı-eylem karşılığına düşmeden tartışan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu noksanlıktan yola çıkılarak dijitalleşmenin oldukça etkili olduğu günümüz toplumsal koşullarında, Ankara'nın kolektif hafızadaki konumunda toplumsal faillerin etkisi "Ankara Havası" belgesel filmi örnekleminde tartışılmıştır. Bu çalışmanın Ankara'yı konu edinen çalışmalardan ayrılan yönü, disiplinler arası bir perspektifle Ankara'nın kolektif hafızadaki konumunun Bourdieucü yaklaşımla tartışılmasıdır. Bu çalışma, Ankara'nın sosyolojik bir okumasını yaparak kolektif hafızanın oluşumunda kentte yaşayan toplumsal eyleyicilerin ne ölçüde etkili olduğunu göstermeye çalışmış ve kolektif hafızanın üretiminde sadece kurumsallaşmış yapıların değil, faillerin habitus ve sermayelerinin de etkili olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.

Kolektif anlamda toplumsal faillerin toplumsal bir topoğrafya içerisinde ürettikleri eylemler, onların habitus ve sermayeleriyle yakından ilişkilidir. Toplumsal eyleyiciler, hatırladıkları her bir an ya da pratikle ilgili olarak sahip oldukları habitusu ya da sermayeyi işe koşarlar. Kolektif hafıza, toplumsallığın bir ürünü olsa da bireylerin hatırlama eylemleriyle geleceğe aktarılabilir. Ortak yaşanan tecrübeler, olaylar ve deneyimler sosyal uzamda faillerin sermayeleri farklı seviyede olsa da faillerin sahip oldukları sermayeleri biriktirme ya da dönüştürme çabasıyla hatırlanarak yapılaşmaktadır. Dolayısıyla hafızanın toplumsal bir mekanizma olan habitusun içerisinde varlığını sürdürdüğü ve faillerin çıkarları çerçevesinde hatırladıkları toplumsal bir fenomen olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Sosyal uzamda belirli bir sınıfın ya da grubun sembolleri, değerleri o sınıfa ait toplumsal eyleyiciler olduğu sürece zihinlerde muhafaza edilecektir. Bu bağlamda habitus, dil, din, ırk, inanç gibi pratikleri muhafaza eden bir mekanizma olduğu gibi kolektif hafızayı da muhafaza etmektedir.

Aynı sınıfsal habituslara sahip bireyler tarafından zaman ve mekân içinde destek alarak saklanan ve aktarılan ko-

lektif hafıza, geçmiş olayların ya da düşünce kalıplarının müşterek bir tutumla genellikle simgesel bakımdan sürdürülmektedir. Belgesel örneğinde görüldüğü üzere toplumsal failler, hafızada kodladıkları simgeleri mekânla bütünleştirerek aidiyet duygularını güçlendirmektedirler. Bu aidiyet duygusunda ise sermaye ve habitus devreye girmektedir. Ankara, toplumsal bir mekân olarak kurucu lider Atatürk'ün ve onun ideolojisinin hâkim olduğu toplumsal bir mekândır. Hafızanın mekân düzleminde hatırlanması, o mekânı paylaşan faillerin özellikle sosyal ve simgesel sermayelerini değiştirmelerine de kapı aralamaktadır. Kurucu lider, mekânsal pratiklerde toplumsal faillerin ortak referans noktası olmakta ve bu özelliğiyle aynı mekânı paylaşan failler sermayelerini sürekli hâle getirebilmektedir. Diğer taraftan aynı mekânı paylaşan toplumsal faillerin habitusları, tarihin bir ürünü olarak kolektif hafızayı kendi koşullarına göre saklamaktadır. Geçmişte yaşanan deneyimler ve toplumsal olaylar, toplumsal faillerin algı ve düşünce şemalarını oluşturma konusunda onlara aktif bir mevcudiyet sağlamaktadır. Bu bağlamda habitus, geçmişte yaşanan olay ya da durumların faillerin algı ve düşünce şemalarına yerleşmesini sağlar. Böylece toplumsal failler, ortak bir deneyimin sonucu olarak kolektif hafızayı inşa ederek nesnel düzenliliğe tabi olurlar. Bu düzenlilik, alandaki sermaye biçimleriyle gerçekleşmekte, alanda elde edilebilecek özgül faydalara erişimi de belirlemektedir.

Sonuç olarak Ankara, devletin modern bir başkent inşa etme arzusunun tezahürü olarak sosyal yapıların yanı sıra toplumsal faillerin eylemleriyle hafızada saklanan bir kentsel mekânı ifade etmektedir. Bu hafızanın dijital medya araçlarıyla saklanması, depolanması ve aktarılabilir olması medya içeriklerinin üretiminde toplumsal faillerin de etkili olduğunu göstermektedir. Toplumsal bir topoğrafya içerisinde konumlanan failler, medya içeriklerinin üretimi ve tüketimi sürecinde aktif bir kimliğe sahiptirler. Kolektif hafıza, yalnızca kurumsallaşmış dışsal bağlantıların birleşimiyle değil, faillerin istedik sonuçlara ulaşma arzusuyla yeniden üretilmektedir. Toplumsal yapılar tarafından üretilen kolektif hafıza, mekân biçiminde somutlaştırılrsa da bu somutlaştırma sürecinde toplumsal failler edilgen bir konumda değildirler ve en az toplumsal yapılar kadar hafızanın üretiminde etkilidirler. Günümüzde ve yakın tarihte cumhuriyetin simgesi Ankara'nın, siyasi düzlemde birtakım değişiklik adı altında uygulamalara (Tandoğan Meydanı'nın isminin değiştirilmesi vb.) maruz bırakılarak kentin bu simgesel

değerinin hafızalardan silinmeye çalışıldığı görülse de Ankara'nın simgesel değeri, toplumsal uzamı paylaşan faillerin çabalarıyla, medyada ortak hafızanın bir bileşeni olarak yeniden üretilmektedir. Bu vurgu, aynı zamanda sosyolojide yer alan yapı ve eylem düalitesini aşma çabasına da işaret eder. Kolektif hafıza çalışmalarında genellikle kolektif hafıza, yapılar tarafından oluşturulan bir hatırlama pratiğidir ve bu inşa sürecinde toplumsal failler yapılar tarafından kısıtlanan bireyler olarak görülmektedir. Ancak bu çalışma, yapı ve fail ikiliğini aşarak kolektif hafızanın oluşumunda hem yapıların hem de eylemlerin etkili olduğuna vurgu yaparak bu düaliteyi aşmaya çalışmıştır. Nitekim bu çalışmanın, bundan sonra yapılacak kolektif hafıza çalışmalarında öznelci ve nesnelci momentlerin birleştirilerek yapı ve fail ikiliğine düşülmeden toplumsal gerçekliğin tartışılmasına imkân tanıyan ampirik çalışmaların yapılmasına zemin hazırlayacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan Ankara'yı konu edinen dijital içerikler üzerine kolektif hafıza-mekân ilişkisi çerçevesinde disiplinler arası çalışmalar yapılması, Ankara'nın kültürel bellekteki yerinin güncel bir şekilde tartışılmasını mümkün kılacaktır. Ankara'yı konu edinen dijital içeriklerin ve sosyal ağlarda Ankara özelinde gerçekleşen etkileşimlerin söylem analizi, göstergibilim çalışmaları, içerik analizi, vb. yöntemler kullanılarak incelenmesi, Ankara üzerine yapılan çalışmalara güncel bir katkı sunacak ve kentin simgesel, kültürel yapısının dönüşümü açısından gelecekte araştırmacılara önemli veriler sunacaktır.

Kaynakça

- Alver, F. (2006). Medya yetkinliğinin kuramsal temelleri. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, (7), 10-27.
- Assman, J. (2015). *Kültürel bellek*. (A. Tekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Aydın, S., Türkoğlu, Ö., Emiroğlu, K. ve Özsoy E. D. (2005). *Küçük Asya'nın bin yüzü: Ankara*. Dost Kitabevi Yayınları.
- Başaran İnce, G. (2010). Medya ve toplumsal hafıza. *Kültür ve İletişim*, 13(1), 9-29.
- Başlar, G. (2018). "Kullanıcı üretimi" kolektif hafıza: Adalet yürüyüşü örneği. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 28, 143-175. DOI:10.16878/gsuilet.436041
- Bayraktar, A. (2013). Tarihe eş zamanlı tanıklık: Ulus ve Kızılay meydanlarının değişim süreci. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 20- 35.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of theory of practice*. (R. Nice, Çev.). UK: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1980). Le capital social. *Actes de la recherche en Sciences Sociales*, 31, 2-3.
- Bourdieu, P. (1983). The field of cultural production, or: the economic world reversed (R. Nice, Trans.). *Poetics*, 12(4-5), 311-356. [https://doi.org/10.1016/0304-422X\(83\)90012-8](https://doi.org/10.1016/0304-422X(83)90012-8)
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. J. Richardson (Ed.). *Handbook of theory and research for the sociology of education* içinde (s. 241-258). New York: Greenwood.
- Bourdieu, P. (1991a). *The craft of sociology: epistemological preliminaries*. Walter de Gruyter GmbH.
- Bourdieu, P. (1991b). *Language and symbolic*. Polity Books.
- Bourdieu, P. (2010). Sosyal sermaye. M. M. Şahin ve A. Z. Ünal. (Der.), *Sermaye biçimleri* içinde (s. 45-75) İstanbul: Değişim.
- Bourdieu, P. (2015a). *Devlet üzerine: Collège de France dersleri (1989-1992)*. (Çev. A. Sümer). İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015b). *Pratik nedenler*. (Çev. H. U. Tanrıöver). İstanbul: Hil Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015c). *Ayrım*. (Çev. D. Fırat, G. Berkkurt). Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. (2016). *Seçilmiş metinler*. (Çev. L. Ünsaldı). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2021). *Genel Sosyoloji Collège de France Dersleri (1981-1983)*. (Çev. Z. Emirosmanoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P., Wacquant, L. (2014). *Düşünelimsel bir antropoloji için cevaplar*. (N. Ökten, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (1997). *Toplum bilim sorunları*. (I. Ergüven, Çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Bozdoğan, S. (2001). *Modernizm ve ulusun inşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Calhoun, C. (2000). Pierre Bourdieu. G. Ritzer (Ed.). *The blackwell companion to major social theorists* içinde (s. 696-730). Oxford: Blackwell Publishers.
- Creswell, J. W. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri*. (Çev. E. M. Bütün ve S. B. Demir). Siyasal Kitabevi.
- Durna, N. (2022). Ankara'nın bellek mekânları: Seksen yıllık bir dönüşümün sözlü tarih denemesi. *Ankara Araştırmaları Dergisi*. 10(1), 127-153.gür
- Erdoğan, Ş. (2001). *Ankara'm*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gür, B. F. (2011). Unutmak, öteki ve "boş kent" Ankara. *İdealkent*, 2(4), 8-22. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/idealkent/issue/36635/417067>
- Halbwachs, M. (2018). *Kolektif bellek*. (Çev. Z. Karagöz).İlgers İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

- Hansen, J. (2011). *Media and memory*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hilgers, M. ve Mangez, E. (2015). *Bourdieu's theory of social fields concepts and applications*. London and New York: Routledge Taylor& Francis Group.
- Hobsbawm, E. (2013). "Giriş: gelenekleri icat etmek. E. Hobsbawm ve T. Ranger (Der.). *Geleneğin icadı* içinde (s.1-18). İstanbul: Mesele Kitapçısı.
- Hoskins, A. (2011). 7/7 and connective memory: interactional trajectories of remembring in post-scarcity culture. *Memory Studies*, 4(3), 269-280.
- Jenkins, H. (2007). *Convergence culture*. New York: New York University Press.
- Wacquant, L. J. D. (1989). For a Socio-Analysis of Intellectuals: On "Homo Academicus." *Berkeley Journal of Sociology*, 34, 1-29. <http://www.jstor.org/stable/41035401>
- Kaya, A. (2016). Pierre Bourdieu'nün pratik kuramının kilidi: alan kavramı. G. Çeğin ve diğ. (Der.) *Ocak ve zanaat* içinde (s. 397-419). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçyiğit, A. (2019). A tale of Ulus square: emergence, transformation and change. *Journal of Ankara Studies*, 7(1), 27-73.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. Oxford: Blackwell.
- Marshall, C. ve Rossman, G. B. (2014). *Designing qualitative research*. New York: Sage.
- Marx, K. (2011). *Kapital*. (Çev. A. Bilgi). Ankara: Sol Yayınları.
- Neuman, W. L. (2016). *Toplumsal araştırma yöntemleri nitel ve nicel yaklaşımlar* 1-2. (Çev. S. Özge). Yayınodası Yayıncılık.
- Nieger, M., Meyers, O. ve Zandberg, E. (2011). Introduction. *On media memory: collective memory in a new media age* içinde (s. 1-27). UK: Palgrave Macmillan.
- Nora, P. (2006). *Hafıza mekânları*. (Çev. M. E. Özcan,). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Özkan, G. (2019). *Bir halkla ilişkiler uygulaması olarak Cumhuriyet bayramları*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Seggie, F. N. ve Bayyurt, Y. (2015). *Nitel araştırma yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları*. Anı Yayıncılık.
- Swartz, D. (2011). *Kültür ve iktidar: Pierre Bourdieu'nün sosyolojisi*. (Çev. Elçin Gen). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tatlıcan, Ü. ve Çeğin, G. (2014). Bourdieu ve Giddens: Habitus veya yapının ikiliği. G. Çeğin ve diğ. (Ed.). *Ocak ve zanaat* içinde (s. 303-366). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tonga, N. (2019). *Bir edebi muhit olarak Ankara (1923-1980)*. Ankara: Çolpan Yayınları.
- Van Dijck, J. (2007). *Mediated memories in the digital age*. California: Stanford University.
- Van Dijck, J. (2010). Flickr and the culture of connectivity: shaing views, expriences, memories. *Memory Studies*, 4(4), 401-415.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

